

سطح‌بندی و بررسی تطبیقی سطوح توسعه‌یافتگی با استفاده از تکنیک‌های برنامه‌ریزی (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان کرمانشاه)

برهان ویسی ناب* - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران
مهدی نیک سرشت - مربی گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور ایلام، ایلام، ایران
امید ابراهیمی - دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، جغرافیای طبیعی (ژئومورفولوژی)، دانشگاه خوارزمی تهران، تهران، ایران
مهدی سبزی - دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، سنجش از دور (مخاطرات محیطی)، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۳/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۸/۲۴

چکیده

در برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ی سطوح منطقه‌ای، شناخت و درک تفاوت موجود میان مناطق از حیث برخورداری آن‌ها از امکانات و زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. با عنایت به مبحث مطرح شده، پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی در پی آن است تا ضمن مشخص کردن وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ شاخص‌های مختلف توسعه‌یافته از دو شاخص HDI و موریس نتایج این دو شاخص را با هم مقایسه نماید و در نهایت به بررسی تحلیلی جمعیتی توسعه‌یافتگی در سطح استان با استفاده از آزمون پیرسون بپردازد. در این پژوهش برای نشان دادن بهتر وضعیت فضایی توسعه‌ی شهرستان‌ها در دو شاخص HDI و موریس، نقشه‌های مربوطه با استفاده از نرم‌افزار Arc GIS ترسیم شده‌اند. جامعه آماری پژوهش شامل ۱۴ واحد اداری (شهرستان) استان کرمانشاه می‌باشد. ۵۵ متغیر مورد استفاده در این پژوهش، طوری انتخاب شده‌اند که بر تمام جنبه‌های توسعه‌ی شهرستان‌ها تأکید دارند. نتایج حاصل از پژوهش بیانگر آن است که شهرستان‌های استان به لحاظ توسعه‌یافته در وضعیت مناسبی به سر نمی‌برند، زیرا در سطح استان هیچ شهرستانی در خوشه اول و دوم (توسعه‌یافتگی بسیار بالا و بالا قرار ندارد)، همچنین مقایسه دو شاخص پژوهش بیانگر آن است که شاخص موریس وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها را بهتر نشان می‌دهد؛ بنابراین نسبت به شاخص HDI برتری دارد و در نهایت نتیجه‌گیری کلی تحلیل وضعیت جمعیتی توسعه‌یافتگی بیانگر همبستگی مثبت بین درصد شهرنشینی و وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها می‌باشد.

واژگان کلیدی: توسعه‌یافتگی، شهرستان‌های کرمانشاه، تکنیک‌های برنامه‌ریزی، شاخص HDI، شاخص موریس

نحوه استناد به مقاله:

ویسی ناب، برهان، نیک سرشت، مهدی، ابراهیمی، امید سبزی، مهدی. (۱۳۹۶). سطح‌بندی و بررسی تطبیقی سطوح توسعه‌یافتگی بین شهرستانی با استفاده از تکنیک‌های برنامه‌ریزی (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان کرمانشاه). مجله مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۲(۳)، ۷۱۱-۷۲۹.
http://jshsp.iurasht.ac.ir/article_535983.html

مقدمه

در حال حاضر، دستیابی به رشد و توسعه پایدار یکی از مباحث عمده کشورهای توسعه‌یافته است. این کشورها به منظور جبران عقب‌ماندگی‌ها، فرار از فقر سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره و برای نیل به توسعه‌ای معتدل و همه‌جانبه که بتواند به بهبود وضع زندگی همه مردم منجر گردد، نیازمند شناخت صحیح و برنامه‌ریزی‌های مناسب و بهینه در سطح ملی و منطقه‌ای هستند (Bakhtyari et al, 2012: 132). امروزه مقوله توسعه دغدغه خاطر بسیاری از کشورهاست، به عبارت دیگر، توسعه چیزی جز رضایت‌بخش‌تر کردن وضعیت زندگی مردم نیست. بسیاری از نظریه‌پردازان توسعه، بر کاهش نابرابری‌ها موجود و رفع دوگانگی‌ها به عنوان یکی از اهداف اساسی تأکید دارند. نبود توازن در جریان توسعه بین مناطق گوناگون موجب ایجاد شکاف و تسریع نابرابری منطقه‌ای می‌شود که خود مانعی در مسیر توسعه است (Zaribey & Tabrizue, 2010: 64). امروزه نابرابری ناحیه‌ای در بسیاری از کشورها چالشی اساسی در مسیر توسعه است (Shankar & Shah, 2003:1421).

بر پایه مولفه‌های مختلف پارادایم توسعه، علاوه بر اینکه شرط لازم برای توسعه‌یافتگی یک جامعه وجود امکانات و سرانه‌های لازم در ابعاد مختلف فرهنگی، اقتصادی و ... است، شرط کافی برای تحقق یافتن توسعه در یک جامعه توزیع عادلانه آن امکانات است که در اغلب مناطق ایران این‌ها کم دیده می‌شود (Raeysey & Raeysey, 2015: 122). نابرابری‌های توسعه‌ای که به دلایل تاریخی، طبیعی، دموگرافی، اجتماعی، اقتصادی و ... ایجاد می‌شود، رشد ناهمگون و نامتعادل میان نواحی را به دنبال دارد. وجود نابرابری‌های ناحیه‌ای در ایران، سبب شده که شکاف توسعه بین نواحی توسعه‌یافته و محروم، روزه‌روز بیشتر شود و عدالت اقتصادی و اجتماعی مفهوم خود را از دست بدهد (Hosseinzadeh Dalir, 2011: 90).

به عبارت دیگر، به علت امکانات بالقوه منطقه‌ای، توسعه‌یافتگی مناطق گوناگون کشور ممکن است در بخش‌های مختلف آموزشی، بهداشتی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، کشاورزی و غیره با یکدیگر متجانس نباشد و این امر ضرورت مطالعه و بررسی هرچه بیشتر در بخش‌های یادشده را نمایان می‌سازد؛ چرا که آگاهی و شناسایی مسئولان از وضعیت موجود مناطق مهم‌ترین گام در فرآیند برنامه‌ریزی توسعه است (Fattahi Ardakineey, 2013: 594). همچنین باید اذعان کرد که دوگانگی‌های اقتصادی بین مناطق برای دوره‌های زمانی طولانی آثار مخربی بر کارایی اقتصاد ملی به جای می‌گذارد. به علاوه چنین تفاوت‌های ممکن است به لحاظ سیاسی و اجتماعی نیز نتایج نامطلوبی به دنبال داشته باشد. از این رو شناسایی و سطح‌بندی میزان توسعه‌یافتگی و مطالعات جامع توسعه استان‌های مختلف کشور جهت تعدیل نابرابری‌های منطقه‌ای در سطح کشور و هر استان یک امر ضروری به شمار می‌آید (Zandmoghadm & Habebykotniey, 2013: 62). توسعه‌یافتگی و دستیابی به تعالی و رفاه از دغدغه‌های اصلی بشریت برای بهره‌برداری در محیط اطراف خود و اتخاذ سیاست‌های تحول‌آفرین بوده است (Mannan, 2014: 437).

سطح‌بندی توسعه در شهرستان‌های یک استان می‌تواند تا حد زیادی کمبودها و کم‌وکاستی‌ها را به نمایش بگذارد تا بدین وسیله برنامه‌ریزان را در جهت تعدیل امکانات یاری دهد. شاخص‌های که جهت توسعه منطقه‌ای مورد توجه قرار می‌گیرند عبارت‌اند از: شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، بهداشتی - درمانی، آموزشی - فرهنگی و ... که بررسی هر کدام از این شاخص‌ها جهت نیل به توسعه همه‌جانبه ضروری به نظر می‌رسد (Rahnemiy & pourkodidid, 2015: 42-43).

برنامه‌ریزی ابزاری است برای تبدیل وضع موجود به وضع مطلوب با هدف توسعه و عمران. بدیهی است برای رسیدن به وضع مطلوب در درجه اول باید شناخت دقیق و همه‌جانبه‌ای از وضع موجود داشت (Hadizada Zarger et al, 2013: 86) بنابراین شناخت و تجزیه و تحلیل وضع مناطق در زمینه‌های محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نخستین گام در فرآیند برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای است. در این صورت، تنگناها و محدودیت‌های مناطق مشخص می‌شود و می‌توان برای رفع آن اقدام کرد (Khademi & Zarepour, 2017: 70)، بنابراین پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی در پی رسیدن به سه هدف: الف) مشخص کردن وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه در دو شاخص HDI و موریس، ب) مقایسه و تحلیل تطبیقی نتایج این دو شاخص با هم دیگر و ارائه نقشه پیشنهادی، ج) بررسی رابطه میان وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان با متغیرهای جمعیتی می‌باشد. متناسب با این اهداف پژوهش حاضر در پی پاسخ دادن به سه سؤال:

- آیا شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ توسعه‌یافتگی وضعیت مناسبی دارند؟
- کدام شاخص (HDI و موریس) به بهترین شکل وضعیت توسعه شهرستان‌ها را نشان می‌دهد؟
- آیا بین جمعیت و وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها استان کرمانشاه همبستگی وجود دارد؟

بنابراین با توجه به مطالب بیان شده گام نخست در زمینه کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای باید با مطالعه وضع موجود و بیان شفاف و علمی میزان و نوع نابرابری‌های منطقه‌ای برداشته شود. در این راستا، در کشور ما، مطالعاتی ارزنده پیرامون موضوع‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... در سطوح استانی و شهرستانی صورت گرفته که در بسیاری از آن‌ها از مدل‌های و فنون کمی بهره‌گیری شده است، در جدول زیر به مواردی از این پژوهش‌ها چه در داخل و خارج از کشور اشاره شده است (جدول ۱).

جدول ۱. پیشینه پژوهش

نویسنده (گان)	عنوان پژوهش	یافته‌ها
زرد و همکاران (۱۳۸۶)	رتبه‌بندی شهرستان‌های استان‌های خراسان از لحاظ میزان توسعه‌یافتگی	شهرستان‌های نیشابور، مشهد، بیرجند، بخیرود و سبزوار بسیار توسعه‌یافته، شهرستان‌های خواف، گناباد، طبس، سرخس، فردوس و بردسکن بسیار کم توسعه‌یافته هستند.
خاکپور و باوان پوری (۱۳۸۸)	بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه‌یافتگی مناطق شهر مشهد	۲۵ درصد مناطق شهری مشهد (شامل مناطق ۱، ۸، ۱۰ و ۱۱) خیلی برخوردار، ۲۵ درصد مناطق شهری (شامل مناطق ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰ و ۱۱) متوسط، ۲۵ درصد مناطق (مناطق ۱۲، ۱۳، ۱۴ و ۱۵) محروم و ۱۶/۷ درصد مناطق (مناطق ۱۶ و ۱۷) خیلی محروم بوده‌اند.
عضدی و همکاران (۱۳۸۹)	رتبه‌بندی مناطق شهری بر اساس توسعه‌یافتگی مورد: استان فارس	میان شهرستان‌های مختلف استان از نظر شاخص‌های جمعیتی، آموزشی و بهداشت و سلامت تفاوت اندکی وجود دارد و تنها کمتر از ۲۳ درصد از وزن شاخص تلفیقی مورد محاسبه به این شاخص‌ها تعلق دارد؛ براساس روش فازی شهرستان‌های شیراز، بوانات، ارسنجان و فرشبند دارای بالاترین رتبه توسعه‌یافتگی مناطق شهری شهرستان‌های قیروکارزین، زرین‌دشت، پاسارگاد و ممسنی دارای پایین‌ترین رتبه بودند.
تقوایی و همکاران (۱۳۹۰)	تعیین و تحلیل سطوح برخورداری شهرستان‌های استان بوشهر با استفاده از مدل اسکالوگرام	به لحاظ توزیع فضایی امکانات و خدمات، بین شهرستان‌های بوشهر و دشتستان با سایر شهرستان‌ها اختلاف و ناهمگونی وجود دارد. ولی بین سایر شهرستان‌های استان اختلاف فاحشی دیده نمی‌شود. به طوری که ۲۲/۲۲ درصد از شهرستان‌های استان که شامل دو شهرستان بوشهر و دشتستان می‌باشد، در سطح برخوردار و ۷۷/۷۸ درصد از شهرستان‌های استان در سطح نسبتاً برخوردار قرار گرفته‌اند.
پورمحمدی و همکاران (۱۳۹۱)	تحلیل توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه	شهرستان قصرشیرین، نسبت به شهرستان‌های دیگر، توسعه‌یافته‌ترین و شهرستان‌های سنقر، جوانرود، گیلانغرب، ثلاث باباجانی، هرسین، سرپل ذهاب، کنگاور، اسلام‌آباد غرب و دالاهو جزو محروم‌ترین شهرستان‌های استان هستند.
مؤمنی و قیاری (۱۳۹۲)	تحلیلی بر وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان فارس	در طول دوره آماری، از تعداد شهرستان‌های توسعه‌یافته کاسته شده و بر تعداد شهرستان‌های محروم افزوده شده است.
عبداللهی و همکاران (۱۳۹۳)	سنجش درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمان از نظر شاخص‌های توسعه با استفاده از مدل SAW	بالاترین میزان توسعه‌یافتگی در هر سه بخش بهداشتی و درمانی، رفاهی و زیربنایی و فرهنگی متعلق به شهرستان کرمان و کم‌توسعه‌یافته‌ترین آن در بخش بهداشتی - درمانی متعلق به شهرستان ارزوئیه و در بخش رفاهی زیربنایی متعلق به شهرستان فاریاب و در بخش فرهنگی به شهرستان فهرج اختصاص دارد.
سرور و خلجی (۱۳۹۴)	سنجش درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کهگیلویه و بویراحمد	شهرستان‌های گچساران و بهمئی با توجه به شاخص‌های در نظر گرفته‌شده برای سطح‌بندی شهرستان‌ها دارای مطلوبیت نسبی از نظر توسعه‌یافتگی هستند.
میرهای و همکاران (۱۳۹۵)	پژوهشی بر توسعه‌یافتگی و نابرابری‌های آن در استان لرستان	شهرستان‌های خرم‌آباد و بروجرد از لحاظ برخورداری از جمیع امکانات و خدمات در رتبه اول و دوم و شهرستان‌های پلدختر و کوهدشت در رتبه‌های آخر قرار می‌گیرند.
دانش نظافت و همکاران (۱۳۹۵)	مقایسه تطبیقی توسعه‌یافتگی مناطق شهری رشت با استفاده از روش‌های ارزیابی چند شاخصه	امکانات و خدمات بیشتر در مرکز شهر تمرکز یافته‌اند. از این رو نابرابری در مناطق پنج‌گانه با اختلاف زیاد مشاهده می‌گردد. به طوری که در تحلیل هر سه مدل مناطق یک و دو از وضعیت مطلوب‌تری برخوردارند ولی منطقه پنج جزء محروم‌ترین مناطق می‌باشد. در حقیقت با افزایش فاصله از مرکز شهر از شدت برخورداری از امکانات و خدمات کاسته می‌شود.
موسوی و همکاران (۱۳۹۵)	ارزیابی سطوح توسعه‌یافتگی خدمات بهداشتی درمانی با مدل تصمیم‌گیری چند معیاره (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان خراسان رضوی)	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شهرستان مشهد به‌عنوان مرکز اداری سیاسی و اقتصادی استان، برخوردارترین شهرستان از لحاظ شاخص‌های توسعه‌یافتگی خدمات بهداشتی درمانی بوده، در سطح دوم توسعه‌یافتگی شهرستان‌های نیشابور و سبزوار قرار دارند و بقیه شهرستان‌ها در سطح نیمه برخوردار و فرو برخوردار جای دارند.
مرادی مسیحی و طالبی (۱۳۹۶)	تحلیل فضایی محرومیت‌های توسعه‌یافتگی (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان گیلان)	مهم‌ترین موانع پیش روی توسعه متوازن شهرک‌های صنعتی استان گیلان نیز کمبود نقدینگی، تهیه مواد اولیه و ماشین‌آلات تأثیرگذار بوده است. در این پژوهش، شهرستان‌های شفت، قومن، رضوانشهر، ماسال و صومعه‌سرا شهرستان‌های محروم ناحیه غرب و شهرستان‌های امش در ناحیه شرق استان گیلان شناخته شده‌اند.
Bhatia and Rai (2004)	بررسی توسعه اقتصادی و اجتماعی در مناطق کوچک	از ۲۸۰ بلوک در ۳۲ منطقه هندوستان در سال ۲۰۰۱، ۵۶ بلوک توسعه‌یافته، ۱۵۶ بلوک نسبتاً توسعه‌یافته، ۱۱۶ بلوک کمتر توسعه‌یافته و ۵۲ بلوک توسعه نیافته بوده‌اند.
Noury (2007)	اندازه‌گیری توسعه پایدار: ارائه شواهد تجربی	هیچ شاخصی کامل نیست و هیچ‌کس نمی‌تواند در مورد توسعه پایدار نظر جامعی بدهد؛ و با

توجه به این تحقیق، شاخص‌ها نتایج مختلفی را نشان می‌دهند و به نظر وی در طی سال مورد بررسی، حرکت فرانسه به سمت توسعه پایدار روند کندی داشته است.		
نابرابری شدید توسعه‌ای در مناطق رومانی دیده می‌شود که بیشتر این نابرابری‌ها مربوط به توسعه زیرساخت‌ها، جمعیت‌شناسی اجتماعی و تکامل سرمایه‌های فکری می‌باشد	شاخص‌های رشد اقتصاد منطقه‌ای در رومانی	Miron et al (2009)
در سال ۲۰۰۹ شهرستان زاهدان در رتبه اول و شهرستان کنارک در رتبه آخر (دهم) قرار داشته‌اند. از جمله تفاوت چشم‌گیر و شدت نابرابری در به دست آوردن منافع توسعه، پارادایم حاکم بر ساختار فضایی استان سیستان و بلوچستان به پیروی از الگوی مرکزی محیطی است.	بررسی وضعیت توسعه شهرستان‌های مرزی با استفاده از مدل تاپسیس (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان ایران)	Fanni et al (2014)
بین سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۲ شکاف بین شهرستان‌ها افزایش پیدا کرده است؛ و طی این مدت نابرابری‌های منطقه‌ای در همان سطح باقی‌مانده و یا عمیق‌تر شده است.	روندهای اقتصادی و نابرابری‌های منطقه‌ای در رومانی؛ یک تحلیل اقتصادسنجی فضایی	Vilceanu et al (2014)

Source: (Zrand et al, 2007., Khakpour & Bavanpoury, 2009., Azdey et al, 2010., Taghvaei et al, 2011., Pourmohammade et al, 2012., Moameney & Ghahirey, 2013., Abdolahi et al, 2014., Sarvar & Khalegey, 2015., Meraey et al, 2016., danesh Nazift et al, 2016., Mousavi et al, 2016., Moradi Masihi & Talebi, 2017., Bhatia & Rai, 2004., Nourry, 2007., Miron et al, 2009., Fanni et al, 2014., Vilceanu et al, 2014.

به طور کلی اصطلاح توسعه به صورت فراگیر پس از جنگ جهانی دوم مطرح شده است. این پدیده مقوله ارزشی، چندبعدی پیچیده است. توسعه در مفهوم وسیع آن یعنی بهبود در کیفیت سطح زندگی از همه ابعاد آن، یعنی چیزی بیش از افزایش درآمد، یعنی آموزش بهتر، بهبود استانداردهای بهداشتی و تغذیه، کاهش فقر، محیط‌زیست بهتر و برابری اقتصادی و اجتماعی بالاتر در برخورداری از امکانات و فرصت‌ها، آزادی بیشتر فردی و زندگی غنی‌تر فرهنگی است. در ادبیات توسعه به طور کلی سه طرز تلقی از مفهوم توسعه ارائه شده است؛ توسعه به مثابه یک مجموعه اقدامات مشخص، توسعه به مثابه فرآیند تغییر و تحولات بنیادی و بالاخره توسعه به مثابه مجموعه‌ای از دستاوردها و اقدامات مشخص. در این میان اگرچه همواره پیشرفت اقتصادی یکی از عوامل مهم توسعه بوده و هست، اما تنها عامل و دلیل آن نیست یا به عبارتی توسعه صرفاً پدیده‌ای اقتصادی نیست بلکه توسعه یعنی تغییرات کیفی در سطح رشد و درآمد همگانی است؛ بنابراین هدف اصلی توسعه باید ضمن حذف نابرابری‌ها ایجاد یک الگوی مطلوب رشد درآمد همگانی برای تمام اقشار جامعه باشد (Todiroo, 1985: 17).

حال اگر این تعاریف از توسعه را برای یک منطقه در نظر بگیریم توسعه منطقه‌ای می‌تواند به عنوان جنبه پویای سیستم منطقه‌ای یا به طور دقیق‌تر به عنوان تغییراتی که در مکان‌های مختلف در طول زمان روی می‌دهد، تعریف شود. مطالعات توسعه منطقه‌ای در چند دهه اخیر به منزله نگرش‌های برای برقراری عدالت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، توزیع بهینه منابع و امکانات، رفاه و ثروت، تخصیص مجدد منابع، رشد متوازن نواحی و کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای مطرح بوده و مورد توجه بیشتر سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان ناحیه‌ای قرار گرفته است. در توسعه منطقه‌ای کوشش می‌شود بهترین شرایط و امکانات برای توسعه جامع فراهم آید؛ تفاوت‌های کیفیت زندگی بین منطقه‌ای و درون منطقه‌ای به حداقل برسد و در نهایت از میان برداشته شود؛ سرانجام جهت تأمین این دو منظور، بهترین بهره‌گیری ممکن از مواهب طبیعی و استعداد‌های انسانی یک منطقه میسر می‌شود (Mohammadi & Izadi, 2013: 92). توسعه منطقه‌ای را می‌توان روندی فراگیر در جهت افزایش توانایی‌های انسانی - اجتماعی بر اساس پاسخگویی به نیازهای انسانی - اجتماعی در یک منطقه خاص دانست (Zeyari, 2004: 13). دیدگاه‌های و نظریات مختلفی در زمینه توسعه منطقه‌ای مطرح شده است. از جمله:

الف) نظریه نئوکلاسیک: اقتصاددانان نئوکلاسیک معتقدند که رشد و توسعه ناحیه‌ای تحت تأثیر عوامل ساختاری تعادل و جابجایی قرار دارد و در درازمدت باعث تعادل بین مناطق می‌شود. ب) نظریه نئوکینزی: نئوکینزها توسعه منطقه‌ای را وابسته به صادرات می‌دانند. ج) نظریه قطب رشد: فرانسوا پرو نحوه نگرش به توسعه منطقه‌ای را ناشی از قطب‌های رشد می‌داند که در مرحله اول با سرمایه‌گذاری‌های کلان صنعتی در مراکز بزرگ شهری، واگرایی و نابرابری ایجاد می‌کند و در مرحله دوم با انتشار تدریجی توسعه به سایر نواحی، همگرایی و برابری ایجاد می‌کند. د) نظریه مرکز - پیرامون: در این نظریه بر پویایی روابط بین مناطق و تأثیرپذیری نواحی از یکدیگر در طول زمان بر روی ساختار فضایی تأکید می‌شود (Mohammadi & Izadi, 2013: 92).

هدف نظریات توسعه مطرح شده تحلیل و تبیین نابرابری‌های موجود میان کشورها و مناطق در زمینه توسعه است. این نظریات به طور عموم پس از جنگ جهانی دوم به عنوان نگرش‌های برای عدالت اقتصادی و اجتماعی توزیع بهینه و کارآمدتر منابع تخصیص مجدد منابع رشد متوازن‌تر مناطق و کاهش نابرابری منطقه‌ای مطرح بوده است. امروزه اقتصاد دانان نظریه‌ی رشد متوازن در مناطق مختلف را ضرورت برنامه‌ریزی منطقه‌ای صحیح برای رسیدن به توسعه متوازن مطرح می‌کنند (Ganbarey et al, 2014: 175).

روش پژوهش

در این پژوهش با بهره‌گیری از الگوی توصیفی-تحلیلی درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه مورد بررسی قرار می‌گیرد. در سنجش توسعه‌یافتگی از شاخص‌های اقتصادی، بهداشتی - درمانی، زیربنایی- مسکن، اجتماعی- جمعیتی و آموزشی - فرهنگی استفاده شده است. آمار و اطلاعات مورد نیاز این شاخص‌ها از بانک‌های اطلاعاتی مرکز آمار ایران، سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، سالنامه آماری سال ۱۳۹۰ اطلاعات رسمی دستگاه‌های دولتی همانند آموزش و پرورش، بهداشت و درمان و ... در سطح استان جمع‌آوری و تدوین گردید. جامعه آماری در این پژوهش شهرستان‌های استان کرمانشاه بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ می‌باشد که شامل ۱۴ شهرستان است.

در راستای تعیین میزان توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان بر اساس شاخص‌های انتخابی از شاخص HDI و شاخص موريس استفاده گردید. به این ترتیب که نخست شهرستان‌های استان به لحاظ تک‌تک شاخص‌های وضعیت توسعه‌یافتگی آن‌ها با استفاده از نرم‌افزارهای EXCEL و SPSS مورد سنجش قرار گرفته و سپس شهرستان‌های استان به لحاظ مجموع شاخص‌ها (ترکیب کردن نتایج شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی- جمعیتی، زیربنایی - مسکن، آموزشی- فرهنگی و بهداشتی - درمانی) با هم مقایسه شده‌اند. در ادامه به منظور تحلیل بهتر فضایی - مکانی توسعه در سطح استان نتایج محاسبات به صورت نقشه و با استفاده از نرم‌افزار ARC GIS ترسیم شده است.

در نهایت در این پژوهش به بررسی رابطه بین جمعیت و وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها پرداخته شده است. برای انجام این کار متغیرهای جمعیتی (میزان جمعیت و درصد شهرنشینی) تمام شهرستان‌ها محاسبه شده و پس از به دست آوردن وضعیت توسعه یافتگی شهرستان‌های استان همبستگی آن‌ها با استفاده از آزمون پیرسون محاسبه شده است.

شاخص‌های مورد بررسی در تحقیق: در این پژوهش با توجه به این که جمعیت هر کدام از شهرستان‌ها با هم اختلاف داشتند، این شاخص‌ها که مشتمل بر ۵۵ متغیر بوده‌اند، جهت همسان‌سازی برای جمعیت ۱۰۰۰۰ هزار نفر محاسبه شده است.

اقتصادی: ۱. نرخ اشتغال ۲. نسبت جمعیت فعال به کل جمعیت شهرستان ۳. سرمایه (هزار ریال) شرکت‌های تعاونی روستایی به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی ۴. تعداد واحدهای بانکی به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۵. تعداد شرکت تعاونی کشاورزی به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۶. تعداد کارگاه‌های صنعتی با ده نفر کارکن و بیشتر به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۷. فرصت‌های شغلی موجود به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۸. متقاضیان کار ثبت نام شده از هر ۱۰۰۰۰ نفر ۹. تعداد جایگاه بنزین به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۱۰. نسبت مساحت اراضی زراعی هر شهرستان به مساحت شهرستان ۱۱. تعداد شرکت‌های تعاونی معدن به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر.

آموزشی - فرهنگی: ۱. نرخ باسوادی ۲. تعداد چاپخانه به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۳. تراکم دانش آموزان در کلاس ابتدایی ۴. نسبت کلاس درس به دانش آموزان راهنمایی ۵. تراکم دانش آموزان در کلاس پیش‌دانشگاهی ۶- فارغ‌التحصیلان پنجم ابتدایی از هر ۱۰۰۰۰ نفر ۷. تعداد کتابخانه‌های عمومی به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۸. تعداد مساجد به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۹. کتاب‌های موجود در کانون فکری کودکان و نوجوانان به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۱۰. تعداد سالن نمایش به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۱۱. تعداد آموزش یاران نهضت به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر.

بهداشتی- درمانی: ۱. امید به زندگی ۲. مراکز بهداشتی درمانی وابسته به دانشگاه به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۳. خانه بهداشت فعال روستا به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی ۴. تعداد داروخانه به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۵. تعداد پزشکان به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۶. واکسیناسیون انجام شده برای فلج اطفال به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۷. موارد مراجعه به کلینیک‌های بهداشت و تنظیم خانواده به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۸. جمعیت روستایی تحت پوشش خانه بهداشت‌ها ۹. تعداد تخت فعال به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۱۰. تعداد پایگاه بهداشت شهری به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۱۱. تعداد آزمایشگاه‌ها به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر.

زیر بنایی و مسکن: ۱. سهم راه‌های روستایی آسفالتی از کل راه‌های روستایی ۲. نقاط روستایی دارای تلفن ۳. درصد خانوارهای دارای برق ۴. درصد خانوارهای دارای تلفن ۵. درصد خانوارهای دارای آب ۶. تلفن ثابت به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۷. سهم مشترکین خانگی برق نسبت به کل مشترکین برق ۸. سهم پروانه‌های ساختمانی صادر شده بازرگانی نسبت به کل پروانه‌ها صادر شده ۹. تعداد انشعاب آب خانگی شهری به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهری ۱۰. تعداد روستاهای دارای برق به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی ۱۱. تعداد چاه عمیق به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر.

اجتماعی - جمعیتی: ۱. تراکم جمعیت ۲. درصد شهرنشینی ۳. تعداد ازدواج به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۴. تعداد طلاق به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۵. خانوارهای معمولی به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۶. تعداد فوت شدگان از هر ۱۰۰۰۰ نفر ۷. واحدهای حمایت از خانوارهای بی‌سرپرست به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر ۸. واحدهای ارائه‌دهنده خدمات اجتماعی روستایی به ازاء هر ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت روستایی ۹. تعداد نفرت تحت پوشش بیمه بیکاری از هر ۱۰۰۰۰ نفر ۱۰. بیمه‌شدگان خدمات درمانی از هر ۱۰۰۰۰ نفر ۱۱. بیمه‌شدگان زیر پوشش سازمان تأمین اجتماعی از هر ۱۰۰۰۰ نفر.

تکنیک‌های تحقیق

الف) شاخص ترکیبی توسعه انسانی: شاخصی است ترکیبی برای سنجش متوسط دستیابی کشورها به سه بعد اساسی توسعه انسانی امید به زندگی، درصد باسوادی و درآمد سرانه (UNDP, 2011:2, Grimm, 2007: 25) ساختار کلی مدل به شرح زیر می‌باشد:

اولین مرحله در این روش، تعریف اندازه محرومیتی است که هر منطقه از لحاظ شاخص‌های مورد مطالعه دارد.

$$I_{ji} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (1)$$

دومین مرحله در این روش، تعریف شاخص میانگین برای هر یک از مناطق و شهرها و ... می‌باشد.

$$I_j = 1/N \sum X_{ij} \quad (2)$$

مرحله سوم در این روش، محاسبه توسعه انسانی است که مقدار آن مابین صفر و یک است. مقدار به دست آمده هرچقدر به یک نزدیک‌تر باشد نشان دهنده درجه توسعه‌یافتگی است.

$$HDI = (1 - X_i) \quad (3)$$

با انجام این محاسبات و مشخص شدن میزان شاخص ترکیبی توسعه انسانی برای هر یک از مناطق جهت مشخص نمودن تفاوت مابین شهرستان‌ها و برای مقایسه روشن‌تر و قابل درک نتایج این مدل با نتایج شاخص موريس همچنين جهت خوشه‌بندی کردن شهرستان‌ها به لحاظ وضعیت توسعه‌یافتگی می‌توان آن را به پنج خوشه: سطح توسعه‌یافتگی بسیار بالا (۰/۷۹ - ۱)، بالا (۰/۶۹ - ۰/۷۹)، متوسط (۰/۵۲۲ - ۰/۶۹)، پایین (۰/۳۸ - ۰/۵۲) و سطح توسعه‌یافتگی بسیار پایین (۰/۳۸) به پایین) تقسیم‌بندی نمود (UNDP, 2010).

ب) شاخص موريس: روش موريس جزء روش‌های است که برنامه عمران سازمان ملل آن را برای درجه‌بندی نواحی از لحاظ توسعه‌یافتگی (کالبدی - انسانی) به کار برده است (Hosseinzadeh Dalir, 2011: 152). برای محاسبه شاخص توسعه‌یافتگی موريس از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$Y_{ij} = \frac{x_{ji} - x_{jimin}}{x_{jimax} - x_{jimin}} \times 100 \quad (4)$$

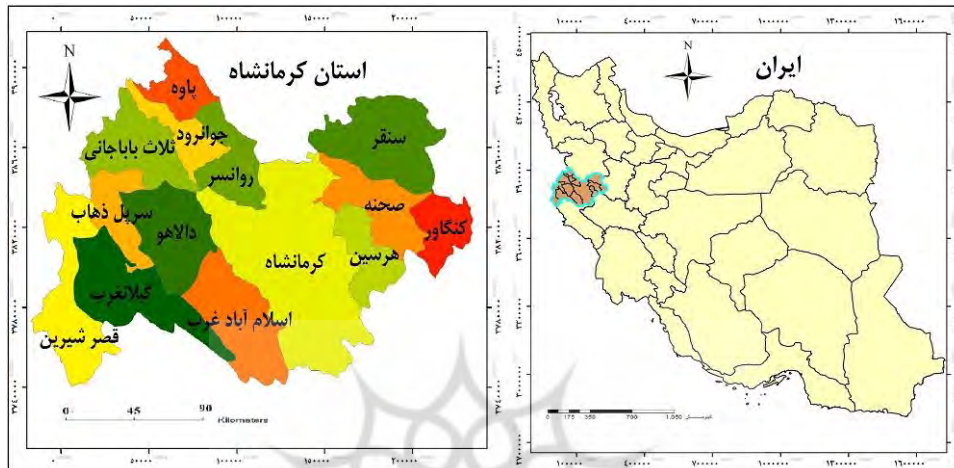
که در آن Y_{ij} شاخص ناموزون موريس X_{ji} متغیر J ام از هر i ام X_{jimin} حداقل مقدار J ام از هر i ام X_{jimax} حداکثر مقدار J ام از هر i ام. در نهایت برای پیدا کردن شاخص نهایی توسعه برای هر واحد از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$D.I = \frac{\sum Y_{ij}}{N} \quad (5)$$

که $D.I$ شاخص نهایی توسعه، $\sum Y_{ij}$ مجموع شاخص‌های ناموزون موريس و N تعداد شاخص می‌باشد. ضریب شاخص موريس بین صفر تا ۱۰۰ نوسان دارد که هر چقدر به ۱۰۰ نزدیک‌تر باشد نشان دهنده توسعه‌یافتگی بیشتر است؛ بنابراین برای مشخص کردن درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها و مقایسه نتایج این مدل با مدل HDI ، همچنین خوشه‌بندی وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان از ۵ خوشه سطح‌بندی: توسعه بسیار بالا (۰/۷۹-۱)، بالا (۰/۶۹-۰/۷۹)، متوسط (۰/۵۲/۲-۰/۶۹)، پایین (۰/۳۸-۰/۵۲) و بسیار پایین (۰/۳۸) به پایین) استفاده می‌نمایم (Babaei Agdam et al, 2016: 102)

معرفی محدوده مورد مطالعه

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ استان کرمانشاه دارای ۱۹۴۵۲۲۷ نفر جمعیت می‌باشد. استان کرمانشاه در منتهی‌الیه غربی کشور از سه طرف دارای مرز داخلی با استان‌های (لرستان، کردستان، ایلام، همدان) و از یک سمت دارای مرز بین‌المللی با کشور عراق است. مختصات جغرافیایی آن بین ۳۶ و ۳۳ درجه و ۱۵ و ۳۵ درجه شمالی و ۲۴ و ۴۵ درجه تا ۳۰ و ۴۸ درجه طول شرقی قرار دارد. استان کرمانشاه از لحاظ تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۰ دارای ۱۴ شهرستان ۳۱ مرکز شهری ۸۶ دهستان و ۲۷۹۳ آبادی دارای سکنه می‌باشد (شکل ۱) (جدول ۲) (Statistical Centre of Iran, 2011).

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی استان کرمانشاه در کشور

جدول ۲. میزان جمعیت و درصد شهرنشینی شهرستان‌های استان کرمانشاه (۱۳۹۰)

شهرستان	جمعیت	درصد شهرنشینی	شهرستان	جمعیت	درصد شهرنشینی
کرمانشاه	۱۰۳۰۹۷۸	۸۳/۱۲	هرسین	۸۶۳۴۲	۶۳/۷۸
اسلام‌آباد	۱۵۱۴۷۳	۶۳/۴۱	پاوه	۵۶۸۳۷	۵۳/۲۱
کنگاور	۸۱۰۵۱	۶۵/۹۴	ثلاث باباجانی	۲۸۴۷۵	۳۴/۶۶
جوانرود	۷۱۲۳۵	۷۲/۲۷	گیلانغرب	۶۲۸۵۸	۳۷/۸۳
سرپل ذهاب	۸۵۶۱۶	۴۱/۸۲	روانسر	۴۶۳۹۵	۵۳/۰۱
سنقر	۹۱۹۳۵	۵۰/۲۳	قصر شیرین	۲۵۵۱۷	۷۰/۴۱
صحنه	۷۶۶۷۸	۴۸/۴۳	دالاهو	۳۹۸۳۷	۳۲/۴۵

Source: Statistical Center of Iran, 2011

یافته‌ها و بحث

مقایسه و تحلیل خوشه‌ای وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ شاخص‌های مختلف با استفاده از شاخص HDI

به طور کلی نتایج مربوط به وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه بر اساس شاخص HDI که تمام تحلیل‌های خوشه‌ای مربوط به شهرستان‌ها بر اساس آن انجام گرفته است در جدول (۳) آمده است.

شاخص اقتصادی: نتایج تحلیل خوشه‌ای وضعیت توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان کرمانشاه به این شرح است که: خوشه اول توسعه‌یافتگی (توسعه‌یافتگی بسیار بالا): شهرستان ثلاث‌باباجانی، خوشه دوم توسعه (توسعه یافتگی بالا) شهرستان‌های جوانرود، پاوه، گیلانغرب و سرپل ذهاب، خوشه سوم توسعه‌یافتگی (متوسط) شهرستان‌های هرسین، سنقر، دالاهو و روانسر، خوشه چهارم توسعه‌یافتگی (توسعه‌یافتگی پایین) شهرستان‌های قصر شیرین، کنگاور، کرمانشاه، صحنه و در نهایت خوشه پنجم توسعه یافتگی (توسعه‌یافتگی بسیار پایین و محروم) شامل شهرستان اسلام‌آباد غرب می‌شود. (جدول ۳)، (شکل ۲).

شاخص بهداشتی - درمانی: نتایج تحلیل خوشه‌ای وضعیت توسعه بهداشتی - درمانی شهرستان‌های استان کرمانشاه براساس جدول (۳) نشان می‌دهد کل شهرستان به لحاظ این شاخص وضعیت مناسبی ندارد؛ زیرا در سطح استان هیچ شهرستانی توسعه یافته نمی‌باشد، بنابراین هیچ شهرستانی در خوشه اول و دوم قرار نمی‌گیرد. ۵۰ درصد شهرستان‌های استان که شامل هفت شهرستان کرمانشاه، گیلانغرب، هرسین، سرپل ذهاب، روانسر، ثلاث باباجانی و اسلام‌آباد می‌باشند در وضعیت توسعه‌یافتگی متوسطی (خوشه سوم) قرار می‌گیرند و شهرستان‌های کنگاور، قصر شیرین، سنقر، صحنه، دالاهو و پاوه به ترتیب در سطح توسعه یافتگی پایین (خوشه چهارم) قرار دارند و در نهایت در سطح توسعه یافتگی پنجم (محروم) شهرستان جوانرود قرار می‌گیرد (جدول ۳، شکل ۲).

شاخص اجتماعی - جمعیتی: تحلیل خوشه‌ای وضعیت توسعه یافتگی اجتماعی - جمعیتی به این صورت می‌باشد: خوشه اول: شهرستان ثلاث باباجانی، خوشه دوم: شهرستان‌های دالاهو و روانسر، خوشه سوم: شهرستان‌های هرسین، گیلانغرب، قصر شیرین، صحنه، سرپل ذهاب، سنقر و اسلام‌آباد، خوشه چهارم: شهرستان‌های پاوه، جوانرود و کنگاور، خوشه پنجم: شهرستان کرمانشاه (جدول ۳، شکل ۲).

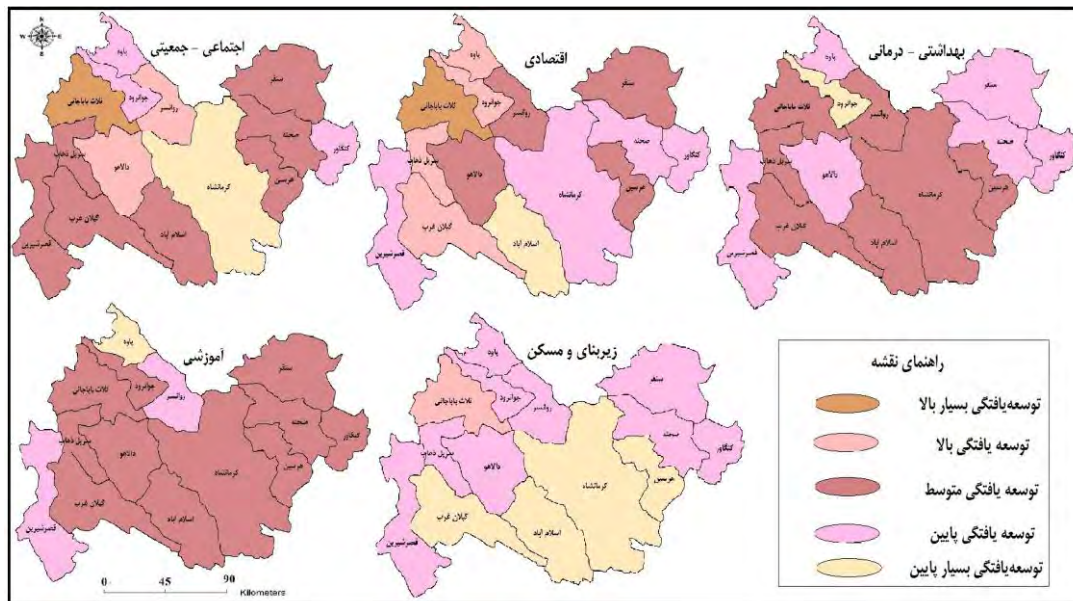
شاخص زیربنایی و مسکن: تحلیل خوشه شاخص زیربنایی و مسکن شهرستان‌های استان کرمانشاه بیانگر آن است که در خوشه اول و سوم هیچ شهرستانی قرار ندارد، یعنی هیچ کدام از شهرستان‌های استان در سطح توسعه یافتگی بسیار بالا و متوسط قرار ندارند. شهرستان ثلاث باباجانی در وضعیت توسعه بالا و در نتیجه خوشه دوم قرار می‌گیرد، شهرستان‌های سنقر، دالاهو، قصر شیرین، جوانرود، سرپل ذهاب، صحنه، کنگاور، پاوه و روانسر در خوشه چهارم (توسعه یافتگی پایین)، در نهایت شهرستان‌های هرسین، گیلانغرب، کرمانشاه و اسلام‌آباد در خوشه پنجم قرار می‌گیرند (جدول ۳، شکل ۲).

شاخص آموزشی: بر اساس نتایج این شاخص وضعیت تحلیل خوشه‌ای در سطح استان به این صورت می‌باشد که هیچ شهرستانی در خوشه اول و دوم توسعه قرار نمی‌گیرد و ۷۸/۵۷ درصد شهرستان‌ها، ۱۱ شهرستان ثلاث باباجانی، اسلام‌آباد، جوانرود، دالاهو، سرپل ذهاب، سنقر، صحنه، کرمانشاه، کنگاور، گیلان غرب و هرسین در خوشه سوم (متوسط توسعه) و شهرستان‌های روانسر و قصر شیرین با ضرایب ۰/۴۵ و ۰/۴۲ در سطح پایین توسعه (خوشه چهارم)، در نهایت شهرستان پاوه با ضریب ۰/۳۲ در سطح بسیار پایینی از توسعه (خوشه پنجم) قرار می‌گیرد (جدول ۳، شکل ۲).

جدول ۳. وضعیت شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ شاخص‌های مختلف توسعه بر اساس نتایج مدل HDI

شهرستان	اقتصادی	بهداشتی درمانی	اجتماعی - جمعیتی	زیربنایی - مسکن	آموزشی
اسلام آباد	۰/۳۲	۰/۵۵	۰/۵۴	۰/۳۴	۰/۶۵
پاوه	۰/۷۲	۰/۳۹	۰/۴۶	۰/۳۹	۰/۳۲
ثلاث باباجانی	۰/۸۷	۰/۵۳	۰/۸۰	۰/۷۹	۰/۶۰
جوانرود	۰/۷۴	۰/۳۷	۰/۵۶	۰/۴۸	۰/۵۲
دالاهو	۰/۵۷	۰/۴۱	۰/۷۰	۰/۴۹	۰/۵۵
روانسر	۰/۵۶	۰/۵۴	۰/۶۹	۰/۳۹	۰/۴۵
سرپل ذهاب	۰/۶۹	۰/۶۰	۰/۶۰	۰/۴۲	۰/۵۷
سنقر	۰/۵۹	۰/۴۹	۰/۵۷	۰/۵	۰/۵۶
صحنه	۰/۴۳	۰/۴۲	۰/۶۲	۰/۴	۰/۵۳
قصر شیرین	۰/۵۰	۰/۴۹	۰/۶۲	۰/۴۸	۰/۴۲
کرمانشاه	۰/۴۵	۰/۶۱	۰/۲۹	۰/۳۴	۰/۵۹
کنگاور	۰/۴۶	۰/۵۰	۰/۴۸	۰/۴۲	۰/۵۷
گیلان غرب	۰/۷۲	۰/۵۶	۰/۵۶	۰/۳۴	۰/۶۳
هرسین	۰/۶۷	۰/۶۱	۰/۵۹	۰/۳۸	۰/۵۳

شکل ۲. وضعیت شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ شاخص مختلف بر اساس نتایج شاخص HDI

مقایسه و تحلیل خوشه‌ای وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ شاخص‌های مختلف با استفاده از شاخص موریس

نتایج مربوط به وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه بر اساس شاخص موریس که تمام تحلیل‌های خوشه‌ای مربوط به شهرستان‌ها بر اساس آن انجام گرفته است در جدول (۴) آمده است.

شاخص اقتصادی: بر اساس نتایج شاخص موریس در سطح استان ۴ شهرستان اسلام‌آباد، صحنه، کرمانشاه و کنگاور به ترتیب با ارقام $۶۸/۸$ ، $۵۵/۵۷۶/۶$ و $۵۴/۸$ دارای سطح توسعه‌یافتگی متوسط (خوشه سوم)، ۴ شهرستان قصر شیرین، روانسر، دالاهو و سنقر دارای سطح توسعه‌یافتگی پایین (خوشه چهارم) شهرستان‌های هرسین، سرپل ذهاب، گیلان غرب، پاوه، جوانرود و ثلاث باباجانی به لحاظ توسعه‌یافتگی در سطح بسیار پایینی (خوشه پنجم) قرار می‌گیرند، بنابراین در استان هیچ شهرستانی با وضعیت توسعه‌یافتگی بسیار بالا و بالا (خوشه یک و دو) قرار ندارد (جدول ۴)، (شکل ۳).

شاخص بهداشتی- درمانی: وضعیت تحلیل خوشه این شاخص بیانگر آن است که در سطح استان شهرستانی با وضعیت توسعه‌یافتگی بسیار بالا و بالا و بسیار پایین وجود ندارد، شهرستان‌های جوانرود، پاوه، دالاهو و صحنه که $۲۸/۵۷$ درصد شهرستان‌های استان را تشکیل می‌دهند با ارقام $۶۳/۵$ ، $۶۱/۲$ ، $۵۹/۶$ و $۵۸/۷$ دارای سطح توسعه‌یافتگی متوسط (خوشه سوم) و شهرستان‌های گیلان غرب، هرسین، سرپل ذهاب، روانسر، ثلاث باباجانی، اسلام‌آباد، کنگاور، قصر شیرین، سنقر و کرمانشاه دارای سطح توسعه‌یافتگی پایینی (خوشه چهارم) می‌باشند (جدول ۴)، (شکل ۳).

شاخص اجتماعی - جمعیتی: نتایج این مدل بیانگر آن است که در سطح استان هیچ شهرستانی در سطح بسیار بالای از توسعه‌یافتگی قرار ندارد (خوشه اول) و تنها شهرستان کرمانشاه با ضریب توسعه‌یافتگی ۷۱ در مرتبه بالای از توسعه‌یافتگی (خوشه دوم) قرار دارد. شهرستان پاوه با ضریب $۵۴/۲$ در سطح متوسطی (خوشه سوم) قرار دارد و $۶۴/۲۸$ درصد شهرستان‌ها (هرسین، گیلانغرب، قصر شیرین، صحنه، سرپل ذهاب، سنقر، اسلام‌آباد، جوانرود و کنگاور) در سطح پایین توسعه‌یافتگی (خوشه چهارم) قرار دارند. در نهایت شهرستان‌های روانسر، دالاهو و ثلاث باباجانی با ضریب‌های $۳۱/۵$ ، ۳۰ و ۲۰ در سطح بسیار پایینی (خوشه پنجم) از توسعه‌یافتگی قرار دارند (جدول ۴)، (شکل ۳).

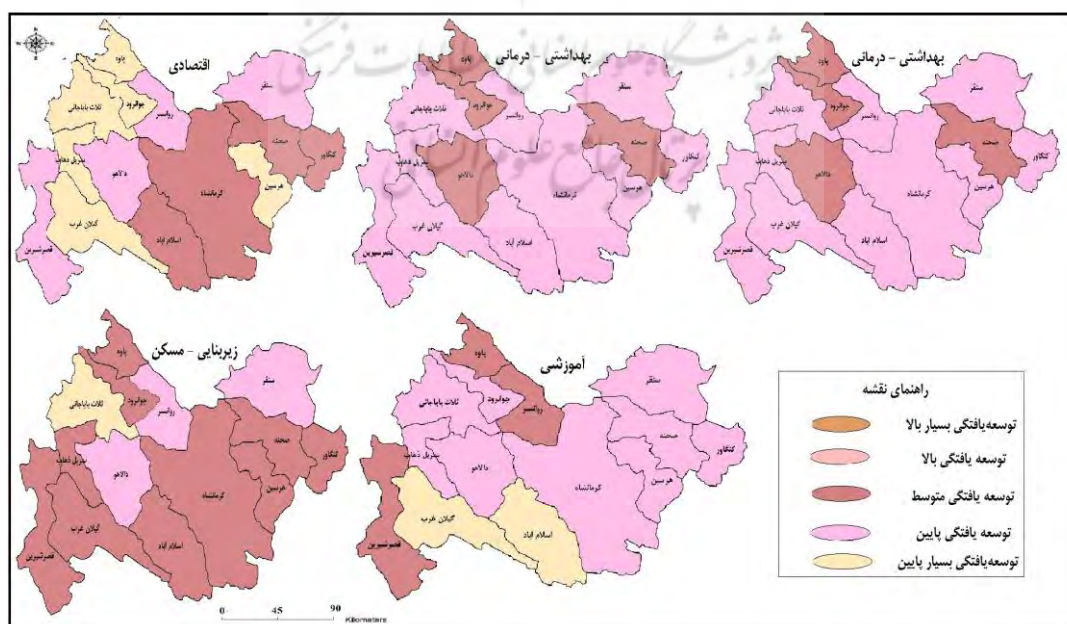
شاخص زیربنایی و مسکن: بر اساس نتایج این شاخص ۱۰ شهرستان کرمانشاه، گیلانغرب، اسلام‌آباد، هرسین، پاوه، صحنه، سرپل ذهاب، کنگاور، قصر شیرین و جوانرود به ترتیب با ضرایب $۶۶/۸$ ، $۶۶/۱$ ، $۶۶/۲$ ، $۶۱/۸$ ، $۶۰/۳$ ، ۵۸ ، $۵۸/۵$ و $۵۲/۱$

در سطح متوسط توسعه (خوشه سه) و شهرستان‌های روانسر، سنقر و دالاهو با ضرایب $51/2$ ، $50/5$ و 41 در سطح پایین توسعه (خوشه چهار) و در نهایت شهرستان ثلاث باباجانی با ضریب $21/5$ در سطح بسیار پایینی از توسعه (خوشه پنجم) قرار دارد، بنابراین هیچ شهرستانی در خوشه اول و دوم (بسیار توسعه یافته و توسعه یافته) قرار ندارد. (جدول ۴)، (شکل ۳).

شاخص آموزشی: تحلیل خوشه‌ای این شاخص هم بیانگر آن است همانند شاخص‌های زیربنایی و مسکن، بهداشتی - درمانی و اقتصادی هیچ شهرستانی در خوشه اول و دوم قرار نمی‌گیرد و شهرستانی با توسعه یافتگی بسیار بالا و بالا در سطح استان وجود ندارد. بر اساس نتایج این مدل ۳ شهرستان پاره، قصر شیرین و روانسر با ضرایب $68/5$ ، $58/3$ و $55/7$ در سطح توسعه متوسط (خوشه سوم) و شهرستان‌های جانرود، صحنه، هرسین، دالاهو، سنقر، کنگاور، سرپل ذهاب، کرمانشاه و ثلاث باباجانی در سطح توسعه پایین (خوشه چهارم) و تنها دو شهرستان گیلانغرب و اسلام آباد با ضرایب $37/4$ و $35/1$ در سطح بسیار پایین توسعه (خوشه پنجم) قرار دارند (جدول ۴)، (شکل ۳).

جدول ۴. وضعیت شهرستان‌های استان به لحاظ شاخص‌های مختلف توسعه بر اساس نتایج شاخص موريس

شهرستان	اجتماعی جمعیتی	شهرستان	زیربنایی - مسکن	شهرستان	اقتصادی	شهرستان	بهداشتی - درمانی	شهرستان	آموزشی
کرمانشاه	۷۱	کرمانشاه	۶۶/۸	اسلام آباد	۶۸/۸	جانرود	۶۳/۵	پاره	۶۸/۵
پاره	۵۴/۲	گیلان غرب	۶۶/۱	صحنه	۵۷/۶	پاره	۶۱/۲	قصر شیرین	۵۸/۳
کنگاور	۵۲	اسلام آباد	۶۶	کرمانشاه	۵۵/۶	دالاهو	۵۹/۶	روانسر	۵۵/۷
اسلام آباد	۴۶/۹	هرسین	۶۲/۲	کنگاور	۵۴/۸	صحنه	۵۸/۷	جانرود	۴۸
جانرود	۴۴/۸	پاره	۶۱/۸	قصر شیرین	۵۰/۶	سنقر	۵۱/۵	صحنه	۴۷/۸
گیلان غرب	۴۴/۲	صحنه	۶۰/۳	روانسر	۴۴	قصر شیرین	۵۰/۶	هرسین	۴۷/۱
سنقر	۴۳/۳	سرپل ذهاب	۵۸/۵	دالاهو	۴۳/۹	کنگاور	۵۰	دالاهو	۴۵/۲
هرسین	۴۱/۸	کنگاور	۵۸	سنقر	۴۱/۱	ثلاث. ب	۴۷/۵	سنقر	۴۴/۳
سرپل ذهاب	۴۰/۵	قصر شیرین	۵۲/۵	هرسین	۳۳/۹	روانسر	۴۶/۷	کنگاور	۴۳/۴
صحنه	۳۸/۶	جانرود	۵۲/۱	سرپل ذهاب	۳۱/۹	اسلام آباد	۴۵	سرپل ذهاب	۴۳/۴
قصر. ش	۳۸/۱۸	روانسر	۵۱/۲	گیلان غرب	۲۸/۹	گیلان غرب	۴۴/۲۵	کرمانشاه	۴۱/۵
روانسر	۳۱/۵	سنقر	۵۰/۵	پاره	۲۸	سرپل ذهاب	۴۰/۳	ثلاث. ب	۴۰/۱
دالاهو	۳۰	دالاهو	۴۱	جانرود	۲۶/۸	هرسین	۳۹/۶	گیلان غرب	۳۷/۴
ثلاث باباجانی	۲۰	ثلاث. ب	۲۱/۵	ثلاث. ب	۱۳/۱	کرمانشاه	۳۹/۱۲	اسلام آباد	۳۵/۱

شکل ۴. وضعیت شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ شاخص مختلف بر اساس نتایج شاخص موريس

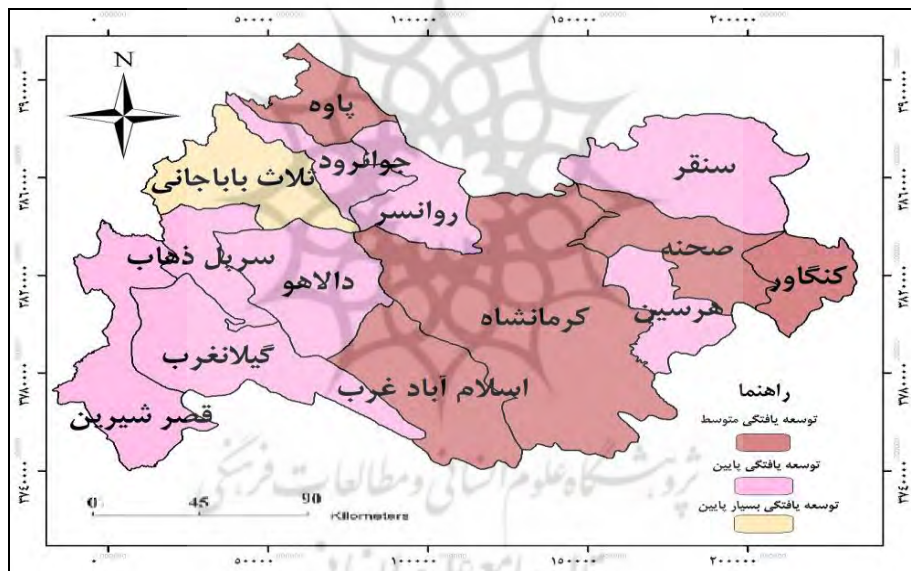
مقایسه شهرستان‌های استان بر اساس کل شاخص‌ها و تحلیل جمعیتی وضعیت توسعه‌یافتگی

در این بخش به تحلیل وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان (به لحاظ کل شاخص‌ها) و تحلیل جمعیتی توزیع فضایی در استان کرمانشاه می‌پردازیم:

شاخص HDI: بر اساس نتایج این مدل در سطح استان هیچ شهرستانی در وضعیت توسعه بسیار بالا و بالا قرار نمی‌گیرند (خوشه اول و دوم). شهرستان‌های کرمانشاه، پاوه، اسلام آباد، صحنه، کنگاور دارای سطح توسعه‌یافتگی متوسط (خوشه سوم)، بیشتر شهرستان‌های استان یعنی قصر شیرین، روانسر، جوانرود، دالاهو، سنقر، هرسین، گیلان غرب و سرپل ذهاب به ترتیب با ضرایب ۰/۵۰، ۰/۴۸، ۰/۴۷، ۰/۴۶، ۰/۴۵، ۰/۴۴ و ۰/۴۳ در سطح توسعه‌یافتگی پایین (خوشه چهارم) و در نهایت ثلاث باجانی با ضریب ۰/۲۹ در سطح بسیار پایین توسعه (خوشه پنجم) قرار دارد (جدول ۵)، (شکل ۴).

جدول ۵. وضعیت شهرستان‌ها به لحاظ کل شاخص‌ها بر اساس شاخص HDI

شهرستان	اسلام آباد	پاوه	ثلاث باجانی	جوانرود	دالاهو	روانسر	سرپل ذهاب	سنقر	صحنه	قصر شیرین	کرمانشاه	کنگاور	گیلان غرب	هرسین
HDI	۰/۵۲	۰/۵۵	۰/۲۹	۰/۴۷	۰/۴۶	۰/۴۸	۰/۴۳	۰/۴۴	۰/۴۵	۰/۵۰	۰/۵۵	۰/۵۲	۰/۴۴	۰/۴۵

شکل ۴. وضعیت شهرستان‌ها به لحاظ کل شاخص‌ها بر اساس شاخص HDI و شاخص موریس

بر اساس نتایج حاصل از این شاخص در زمینه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان، وضعیت ۱۴ شهرستان مورد مطالعه به ترتیب رتبه به این شرح می‌باشد: کرمانشاه، پاوه، اسلام آباد، صحنه، کنگاور، قصر شیرین، روانسر، جوانرود، دالاهو، سنقر، هرسین، گیلان غرب، سرپل ذهاب و ثلاث باجانی. همچنین در سطح استان هیچ شهرستان برخوردار وجود ندارد، ۳۵/۷۲ درصد شهرستان‌ها به لحاظ توسعه‌یافتگی در سطح متوسط، ۵۷/۱۴ درصد شهرستان‌ها در سطح نسبتاً پایین از توسعه و ۷/۱۴ درصد شهرستان‌ها (تنها شهرستان ثلاث باجانی) در سطح بسیار پایین (محروم از توسعه) قرار می‌گیرند.

حال برای نشان دادن اینکه آیا جمعیت بر وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها تأثیر دارد یا نه؟ برای جمعیت دو متغیر رتبه جمعیتی و درصد شهرنشینی و برای توسعه‌یافتگی متغیر رتبه توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها مورد استفاده قرار گرفته است، همچنین با توجه به کمی بودن متغیرهای پژوهش از آزمون پیرسون برای بررسی رابطه استفاده شده است (جدول ۶).

جدول ۶. ضریب همبستگی پیرسون بین وضعیت توسعه‌یافتگی و جمعیت شهرستان‌ها

متغیر	آزمون	میزان جمعیت	توسعه‌یافتگی
میزان جمعیت	ضریب همبستگی	۱	۰/۲۶۶
	سطح معناداری		۰/۳۶۶
	تعداد	۱۴	۱۴
وضعیت توسعه‌یافتگی (HDI)	ضریب همبستگی	۰/۲۶۲	۱
	سطح معناداری	۰/۳۶۶	
	تعداد	۱۴	۱۴

تحلیل جدول (۶) بیانگر آن است که با توجه به اینکه سطح معناداری ۰/۳۶۶ به دست آمده و بیشتر از مقدار قابل قبول (۰/۰۵) است، فرضیه صفر ما یعنی (بین وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها و میزان جمعیت آن‌ها رابطه وجود ندارد) تأیید می‌شود. مثلاً شهرستان سنقر به لحاظ جمعیتی در رتبه سوم استان قرار دارد اما به لحاظ توسعه‌یافتگی در رتبه دهم قرار می‌گیرد، همچنین شهرستان کرمانشاه به لحاظ توسعه‌یافتگی و میزان جمعیت در رتبه اول است؛ بنابراین مشاهده می‌شود بین این دو متغیر رابطه وجود ندارد.

ضریب همبستگی بین نرخ شهرنشینی و وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها بر اساس جدول (۷) برابر با ۰/۵۹۶ می‌باشد چون سطح معناداری برابر با ۰/۰۲۵ است و کمتر از میزان قابل قبول (۰/۰۵) می‌باشد، می‌توان چنین نتیجه گرفت که بین این دو متغیر رابطه مثبتی وجود دارد و شهرستان‌های همانند کرمانشاه، اسلام آباد که دارای نرخ شهرنشینی بالایی هستند (نسبت به سایر شهرستان‌ها) وضعیت توسعه مناسب‌تری دارند و بالعکس شهرستان‌های همانند ثلاث باباجانی و گیلانغرب که درصد شهرنشینی پایینی دارند وضعیت توسعه‌ای نامناسبی را دارند و در سطح پایین و محروم از توسعه قرار می‌گیرند.

جدول ۷. ضریب همبستگی پیرسون بین وضعیت توسعه‌یافتگی و نرخ شهرنشینی شهرستان‌ها*

متغیر	آزمون	درصد شهرنشینی	توسعه‌یافتگی
درصد شهرنشینی	ضریب همبستگی	۱	۰/۵۹۶
	سطح معناداری		۰/۰۲۵
	تعداد	۱۴	۱۴
وضعیت توسعه‌یافتگی (HDI)	ضریب همبستگی	۰/۵۹۶	۱
	سطح معناداری	۰/۰۲۵	
	تعداد	۱۴	۱۴

شاخص موریس: یافته‌های شاخص موریس در بررسی سطح توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان بر اساس کل شاخص‌ها به طور واضحی همان نتایج مدل HDI را نشان می‌دهد یعنی در سطح استان هیچ شهرستانی در وضعیت توسعه بسیار بالا و توسعه یافته (خوشه‌های اول و دوم) قرار نمی‌گیرد و شهرستان‌های پاوه، کرمانشاه، صحنه، اسلام آباد و کنگاور با ضرایب ۵۴/۷۴، ۵۴/۰۴، ۵۲/۶، ۵۲/۳۶ و ۵۲/۳۱ در سطح متوسط توسعه (خوشه سوم) و شهرستان‌های قصر شیرین، جوانرود، سنقر، روانسر، هرسین، گیلان غرب، دالاهو و سرپل ذهاب با ضرایب ۵۱/۶، ۵۰/۰۳، ۴۷/۰۷، ۴۶/۱۴، ۴۵/۸۲، ۴۴/۹۲، ۴۴/۱۷ و ۴۳/۹۴ دارای سطح توسعه‌یافتگی پایینی (خوشه چهارم) می‌باشند و در نهایت شهرستان ثلاث باباجانی با ضریب ۲۸/۴۴ در سطح بسیار پایینی (خوشه پنجم) از توسعه قرار دارد (جدول ۸)، (شکل ۴).

۱. با توجه به اینکه نتایج مربوط با توسعه‌یافتگی هر دو شاخص HDI و موریس به صورت کاملاً یکسان می‌باشد، بنابراین نقشه آن‌ها همانند هم و شکل (۴) می‌باشد.

جدول ۸. وضعیت شهرستان‌ها به لحاظ کل شاخص‌ها بر اساس شاخص موریس

شهرستان	اسلام‌آباد	پاوه	ثلاث‌باباجانی	جوانرود	دالاهو	روانسر	سرپل‌ذهاب	سنقر	صحنه	قصر شیرین	کرمانشاه	کنگاور	گیلان‌غرب	هرسین
HDI	۵۲/۳۶	۵۴/۷۴	۲۸/۴۴	۵۰/۰۳	۴۴/۱۷	۴۶/۱۴	۴۳/۹۴	۴۷/۰۷	۵۲/۶	۵۱/۶	۵۴/۰۴	۵۲/۳۱	۴۴/۹۲	۴۵/۸۲

یافته‌های حاصل از این شاخص بیانگر آن است که نتایج همانند شاخص HDI می‌باشد، یعنی در سطح استان هیچ شهرستان برخوردار و وجود ندارد، ۳۵/۷۲ درصد شهرستان‌ها به لحاظ توسعه‌یافتگی در سطح متوسط، ۵۷/۱۴ درصد شهرستان‌ها در سطح نسبتاً پایین از توسعه و ۷/۱۴ درصد شهرستان‌ها (تنها شهرستان ثلاث‌باباجانی) در سطح بسیار پایین (محروم از توسعه) قرار می‌گیرند. همچنین وضعیت رتبه‌بندی توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها به ترتیب عبارت‌اند از: شهرستان‌های پاوه، کرمانشاه، صحنه، اسلام‌آباد، کنگاور، قصر شیرین، جوانرود، سنقر، روانسر، هرسین، گیلان‌غرب، دالاهو، سرپل‌ذهاب و ثلاث‌باباجانی. وضعیت بررسی رابطه بین توسعه‌یافتگی با دو متغیر جمعیت (میزان جمعیت و درصد شهرنشینی) در جداول (۹) و (۱۰) آمده است که تحلیل این جداول بیانگر آن است که هیچ‌گونه رابطه بین میزان جمعیت و وضعیت توسعه‌یافتگی وجود ندارد، زیرا با وجود آنکه میزان همبستگی ۰/۳۳۶ مثبت می‌باشد اما چون سطح معناداری بسیار بزرگتر از حد قابل قبول (۰/۰۵) می‌باشد، چنین نتیجه گرفته می‌شود که میان این دو متغیر هیچ‌گونه رابطه‌ای وجود ندارد. مثلاً شهرستان پاوه در رتبه اول توسعه در منطقه قرار می‌گیرد اما رتبه جمعیتی آن ۹ است، یا ثلاث‌باباجانی به لحاظ جمعیتی رتبه ۱۳ و به لحاظ توسعه رتبه ۱۴ را دارد بنابراین هیچ‌گونه رابطه منطقی بین متغیرها وجود ندارد (جدول ۹).

جدول ۹. ضریب همبستگی پیرسون بین وضعیت توسعه‌یافتگی و میزان شهرنشینی شهرستان‌ها

متغیر	آزمون	میزان جمعیت	توسعه‌یافتگی
میزان جمعیت	ضریب همبستگی	۱	۰/۳۳۶
	سطح معناداری		۰/۲۴۰
	تعداد	۱۴	۱۴
وضعیت توسعه‌یافتگی (موریس)	ضریب همبستگی	۰/۳۳۶	۱
	سطح معناداری	۰/۲۴۰	
	تعداد	۱۴	۱۴

بررسی رابطه و همبستگی میان وضعیت توسعه‌یافتگی و نرخ جمعیت گویایی نتایج مربوط به شاخص HDI است، تحلیل همبستگی این دو متغیر بیانگر وجود رابطه مثبت است زیرا مقدار همبستگی به دست آمده ۰/۶۴۴ در سطح معناداری قابل قبول (کمتر از ۰/۰۵) می‌باشد، بنابراین نرخ شهرنشینی بر میزان توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها اثرگذار است به این صورت که شهرهای که درصد شهرنشینی بالای دارند (همانند کرمانشاه، کنگاور، قصر شیرین و ...) در وضعیت توسعه‌یافتگی بهتری نسبت به شهرهای که نرخ شهرنشینی پایین‌تری دارند (همانند ثلاث‌باباجانی، سرپل‌ذهاب، دالاهو و ...) هستند.

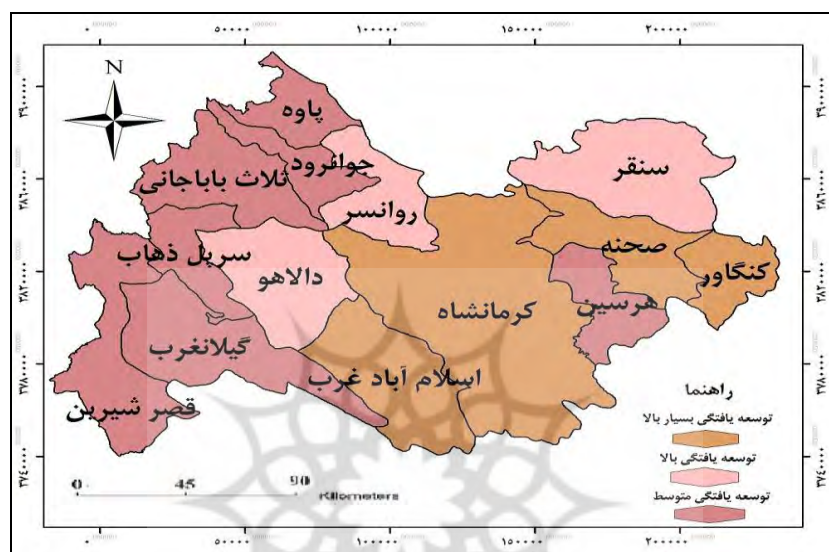
جدول ۱۰. ضریب همبستگی پیرسون بین وضعیت توسعه‌یافتگی و نرخ شهرنشینی شهرستان‌ها*

متغیر	آزمون	نرخ شهرنشینی	توسعه‌یافتگی
نرخ شهرنشینی	ضریب همبستگی	۱	۰/۶۴۴
	سطح معناداری		۰/۰۱۳
	تعداد	۱۴	۱۴
وضعیت توسعه‌یافتگی (موریس)	ضریب همبستگی	۰/۶۴۴	۱
	سطح معناداری	۰/۰۱۳	
	تعداد	۱۴	۱۴

بنابراین بررسی وضعیت همبستگی میان جمعیت و توسعه‌یافتگی بیانگر آن است که در هر دو شاخص پژوهش میان توسعه‌یافتگی و میزان جمعیت رابطه وجود ندارد ولی میان درصد شهرنشینی و وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها رابطه مثبت وجود دارد.

تلفیق نقشه‌های نهایی و اریه نقشه پیشنهادی

یافته‌های پژوهش بیانگر آن بود که در هر دو مدل موریس و HDI شهرستان‌های استان دارای وضعیت مناسبی به لحاظ توسعه نمی‌باشند بنابراین باید با انجام دادن یک برنامه‌ریزی میان مدت (۲ تا ۵ سال) ابتدا بتوان وضعیت شهرستان‌ها را به طور نسبی (نسبت به هم) بهبود بخشید، سپس با انجام دادن یک برنامه‌ریزی بلندمدت وضعیت کل شهرستان‌ها را بهبود بخشید؛ بنابراین بر این اساس شکل (۵) به عنوان شکل پیشنهادی برنامه میان مدت طراحی شده است.

شکل ۵. پیشنهادی توسعه شهرستان‌های استان بر اساس ۲ شاخص موریس و HDI

نتیجه‌گیری

از آنجایی که یکی از جوانب و اهداف مهم برنامه‌ریزی توسعه، کمک به مناطق کمتر توسعه‌یافته، اقشار فقیرتر جامعه و توزیع عادلانه امکانات و درآمدها با توجه به مزیت‌های نسبی مناطق و عقب‌ماندگی‌های آن‌ها است، ضرورت دارد که به ارزیابی و اندازه‌گیری میزان برخورداری و سطح توسعه‌یافتگی و قوت‌ها و ضعف‌های مناطق مختلف و بررسی شرایط بهبود یا عدم بهبود آن‌ها پرداخته شود. بدین خاطر پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی در پی پاسخ دادن به سه سؤال: الف) آیا شهرستان‌های استان کرمانشاه به لحاظ توسعه‌یافتگی وضعیت مناسبی دارند؟ ب) کدام شاخص (HDI و موریس) به بهترین شکل وضعیت توسعه شهرستان‌ها را نشان می‌دهد؟ ج) آیا بین جمعیت و وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها استان کرمانشاه همبستگی وجود دارد؟ بوده است. داده و اطلاعات مورد نیاز پژوهش از طریق مراجعه به سازمان‌های مربوطه و سالنامه آماری سال ۱۳۹۰ استان جمع‌آوری شده، سپس وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان با استفاده از دو شاخص HDI و موریس مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت به بررسی وضعیت جمعیتی توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها با استفاده از آزمون آماری پیرسون پرداخته شد. نتایج حاصل از پژوهش بیانگر آن است که شهرستان‌های استان به لحاظ توسعه در وضعیت مناسبی به سر نمی‌برند، زیرا یافته‌های هر دو مدل نشان داد به لحاظ مجموع شاخص‌ها در سطح استان هیچ شهرستان برخورداری وجود ندارد (هیچ شهرستانی در خوشه اول و دوم قرار نگرفته‌اند)، در سطح استان، ۳۵/۷۲ درصد شهرستان‌ها به لحاظ توسعه‌یافتگی در سطح متوسط، ۵۷/۱۴ درصد شهرستان‌ها در سطح نسبتاً پایین از توسعه و ۷/۱۴ درصد شهرستان‌ها (تنها شهرستان ثلاث باباجانی) در سطح بسیار پایین (محروم از توسعه) قرار می‌گیرند. همچنین مقایسه نتایج دو شاخص HDI و موریس در مشخص کردن وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها نشان داد که اگر ما قصد داشته باشیم وضعیت شهرستان‌ها را به لحاظ یک شاخص (مثلاً آموزشی) مورد بررسی قرار دهیم نمی‌توانیم به نتایج

شاخص HDI اعتماد کنیم، زیرا شهرستان‌های پاره و کرمانشاه با وجود آنکه در بسیاری از شاخص‌ها نسبت به شهرستان‌های دیگر وضعیت مطلوب‌تری دارند طبق نتایج این مدل در بسیاری از موارد در خوشه چهارم و پنجم قرار می‌گیرند، در نهایت تحلیل همبستگی میان وضعیت توسعه‌یافتگی با جمعیت (میزان جمعیت و درصد شهرنشینی) با استفاده از آزمون پیرسون نشان داد که بین وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌های (در هر دو شاخص HDI و موریس) با میزان جمعیت شهرستان‌ها رابطه وجود ندارد و به عبارتی جمعیت بیشتر یک شهرستان نمی‌تواند دلیلی بر توسعه‌یافتگی یا عدم توسعه‌یافتگی آن شهرستان باشد؛ ولی بین درصد شهرنشینی و وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستان‌ها رابطه مثبتی وجود دارد، به عبارتی می‌توان گفت که هر شهرستانی که درصد شهرنشینی بیشتری داشته باشد توسعه‌یافته‌تر است و بالعکس. همچنین ذکر این نکته در اینجا لازم است که شاید برای بسیاری از محققین و افراد، شهرستان کرمانشاه با توجه به مرکزیت شهر کرمانشاه در این شهرستان و استان باید یک شهرستان توسعه‌یافته باشد و حتی شکاف توسعه‌ای شدیدی را با دیگر شهرستان‌ها استان داشته باشد اما یافته‌های پژوهش نشان داد که شهرستان کرمانشاه نه تنها وضعیت بهتری به لحاظ توسعه‌یافتگی نسبت به سایر شهرستان‌ها ندارد، بلکه بعد از شهرستان پاره در جایگاه دوم قرار می‌گیرد؛ از مهمترین دلایل این عدم توسعه‌یافتگی شهرستان کرمانشاه می‌توان:

۱. عدم توازن بین جمعیت و امکانات موجود در اثر مهاجرت‌های بی‌رویه از روستاها و شهرهای اطراف،
  ۲. عدم سرمایه‌گذاری‌های مناسب دولت در این شهرستان به عنوان پرجمعیت‌ترین شهرستان منطقه زاگرس،
  ۳. وجود جمعیت بیکار خیلی زیاد در این شهرستان و عدم وجود فرصت‌های شغلی مناسب،
  ۴. عدم توجه کافی به روستاها و خدمات مورد نیاز آن‌ها و ...
- در نهایت با توجه به اینکه وضعیت کل شهرستان‌های استان مناسب نمی‌باشد پیشنهادات زیر ارائه می‌شود:
- تقویت و افزایش منابع توسعه به خصوص در زمینه‌های اقتصادی، ارتباطی و اجتماعی در شهرستان‌های استان جهت جلوگیری از مهاجرت‌ها به سوی مرکز (شهر کرمانشاه).
  - تدوین برنامه راهبردی توسعه پایدار اجتماعی و برنامه جامع اشتغال برای استان و مشخص کردن وضعیت برنامه‌ها و طرح‌های توسعه‌ای هر یک از شهرستان‌ها در بیک برنامه میان مدت.
  - به منظور فراهم سازی زمینه کلی توسعه استان ضرورت دارد تا از وجود منابع متعدد طبیعی و انسانی در جای جای استان بهره برداری بهینه گردد. همچنین از وجود مرز مشترک با کشور عراق و نیز پتانسیل‌های قوی اقتصادی در استان استفاده گردد.
  - مبادرت دولت به سرمایه‌گذاری، برنامه‌ریزی و اقدامات اساسی در جهت ارتقای استان در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به‌ویژه در شهرستان‌های محروم استان ضروری است.
  - متعادل نمودن الگوی فعلی توزیع امکانات و خدمات و تمرکززدایی از برخی از شهرستان‌ها از جمله کرمانشاه و پاره، به منظور بهره‌مندسازی کلیه ساکنان استان از این امکانات و خدمات، برای رسیدن به عدالت اجتماعی و جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه افراد از نواحی اطراف و شهرهای کوچک به شهرهای بزرگتر استان، راهکار مهمی است که بایستی مدنظر مسئولین و برنامه‌ریزان استان قرار گیرد.
  - گسترش فضاها و امکانات متناسب با درصد شهرنشینی هر استان.

References

- Abdollahi, A. A., Kakadezfuli, A., & Kakadezfuli, A. (2014). Measuring the Degree of Development of the Towns of Kerman Province in terms of Development Indicators Using SAW. *Journal of Urban Areas Studies*, 1 (1), 63-86. (In Persian)
- Azdey, A. A., Mohammadi, H., & Karimi., M R. (2010). Ranking Fars Province Urban Regions Based on Development Level. *Social Welfare Quarterly*, 10 (36), 185-214. (In Persian)
- Babaei Agdam, F., Veysi Nab, F., & Alipour, Kh. (2016). Leveling and Comparative analysis of development degrees (Case study: Kermanshah province counties). *Geography and Territorial Spatial Arrangement*, 7 (22), 95-112. (In Persian)

- Bakhtyari, S., Dehghani-zadeh, M., & Rayati, A. (2012). Productive and Non-Productive Entrepreneurship Role in Economic Development. *Journal of Planning And Budjeting*, 17 (3), 131-159. (In Persian)
- Bhatia, V. K., & Rai, S. C. (2004). Evaluation of Socio – Economic Development in Small Areas. New Degli. UNDP, *Human Development Report*, New York, 110-230.
- Danesh Nazift, A., Molaei Hashtchen, N., & Motamedimehr, A. (2016). A Comparative Study of the Development of Urban Areas in Rasht by Using Multi Criteria Evaluation Methods. *Journal of Planning Studies Human Settlements*, 11 (34), 1-16. (In Persian)
- Fanni, Z., Khakpour, B. A., & Heydari, A. (2014). Evaluating the regional development of border cities by TOPSIS model (case study: Sistan and Baluchistan Province, Iran). *Sustainable Cities and Society*, 10, 80-86. (In Persian)
- Fattahi Ardakineey, A. (2013). Investigation of Social and Economic Development Levels in Villages of Ardakan - Yazd Plain. *Iranian J. Agricultural Economics and Development Research*, 44 (4), 593-602. (In Persian)
- Ganbarey, Y., Barghi, H., & Hajarian, A. (2014). Analysis and prioritization of development in Lorestan Province cities using Tapsys technique. *Urban regional studies and research*, 6 (21), 169-180. (In Persian)
- Grimm, M. (2007). A Human Development Index by Income Groups. *World Development*. (12), 2527-2546.
- Hadizada Zarger, S., Hashemay Amrey, V., & Masoud, M. (2013). Measuring development of urban areas in housing sector. *Urban regional studies and research*, 5 (17), 85-100. (In Persian)
- Hosseinzadeh Dalir, K. (2011). *Regional Planning*. Samt: Tehran. (In Persian)
- Khademi, Kh., & Zarepour, F. (2017). Evaluation Measurement of Development Level Of villages In Neiriz Township with Taxonomy Model. *Human Geography Research Quarterly*, 49 (1), 69-80. (In Persian)
- Khakpour, B., & Bavanpoury, A. (2009). Investigation and analysis of disparities in levels of development of Sub-regions of Mashhad. *Journal of Knowledge & Development*, 15 (27), 182-202. (In Persian)
- Mannan, S. (2014). *Sustainable Development- Chapter 25. Lees' Process Safety Essentials*. 437-446.
- Meraey, M., Arfeey, M., & Rshnofat, A. (2016). Research on the development of marriage and inequalities in Lorestan province. *regional planning*, 6 (21), 1-16. (In Persian)
- Miron, D., Alina, M. D., & Simona, R. (2009). Index of Regional Economic Growth In Post. Accession Romania. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 9 (3), 112-124.
- Moameney, M., & Ghahirey, Gh. R. (2013). Analysis of the development orientation city of Fars province. *Regional Planning*, 3 (9), 53-66. (In Persian)
- Mohammadi, J., & Izadi, M. (2013). Analysis of cultural development of Isfahan city Using Factor analysis method. *Urban regional studies and research*, 4 (16), 89-104. (In Persian)
- Moradi Masihi, V., & Talebi, M. (2017). Spatial analysis of development exclusions (Case study: Counties of Guilan province). *Human Geography Research Quarterly*, 49 (1), 55-68. (In Persian)
- Mousavi, M., Meshkini, A., Veysian, M., & Hosseini, M. (2016). Assess the Levels of development Health Services With the model Multiple Criteria Decision Making (Case study: city of Khorasan Razavi province). *Journal of Planning Studies Human Settlements*, 11 (37), 89-101. (In Persian)

- Nourry, M. (2008). Measuring Sustainable Development: Some Empirical Evidence, *Ecological Economics*, (67), 441-456. (In Persian)
- Pourmohammade, M. R., Rangbarnei, B., Malakey, K., & Shafiatey, A. (2012). Analysis Development of Kermanshah province counties. *Journal of Spatial planning*, 2 (1), 1-26. (In Persian)
- Raeysey, M., & Raesy, A. (2015). Query on assessment of development in Shiraz. *Research and Urban Planning*, 6 (21), 121-138. (In Persian)
- Rahnemiy, M. T., & pourkodidid, B. (2015). The development of educational city in Giln, *Geography*, 13 (46), 41-62. (In Persian)
- Sarvar, R., & Khalegey, M. (2015). Assessing the development orientation of Kohgiluyeh & Boyerahmad Province. *Research and Urban Planning*, 6 (21), 89-102. (In Persian)
- Shankar, R., & Shah, A. (2003). bridging the Economic Divide within Countries: A Scorecard on the Performance of Regional Income Disparities. *world Development*, (31), 1421-1441.
- Statistical Centre of Iran. (2011). *General Census of Population and Housing 2011*. (In Persian)
- Taghvaei, M., Tahmisabeu Pour, R., & Moradey Haosen, N. (2011). The enjoyment analyzed to determine the levels of city of Bushehr model Scalogram. *Town & Country Planning*, 1 (2), 59-74. (In Persian)
- Todiroo, M. (1985). *Economic development in developing countries*. Farjadi Gh A translations. Publication Management and Planning Organization, First Edition, Tehran. (In Persian)
- UNDP. (2010). *Human Development Report*, New York.
- UNDP. (2011). *Human Development Report*, New York.
- Vilceanu, D., Copcea, G. B., & Trifu. S. (2014). Regional Disparities and Economic Trends in Romania: A Spatial Econometric Analysis. *eeeeee eeii tt iit e Economice*. Timișoara, ISSN: 1582-6333, 65-73.
- Zandmoghadm., M R., & Habebykotniey, S. (2013). Analyzes and classifies the potential of tourism development and its impact on sustainable development using multivariate models TOPSIS (Case study: Mazandaran). *Journal of Geographic Information*, 22 (88), 62-68. (In Persian)
- Zaribey, A., & Tabrizue, N. (2010). Determine the level of development of city of Mazandaran province - factor analysis. *Journal of the Geographical Spatial Planning*, (12), 63-77. (In Persian)
- Zeyari, K., (2004). *Schools, theories and models of regional planning*. Yazd University Press. Yazd. (In Persian)
- Zrand, M., Hesirey, M., Nelesaney, H R. (2007). Ranking city of Khorasan in terms of preferred development. *Excerpts of statistical topics*, 18 (2), 43-55. (In Persian)

How to cite this article:

Veysi nab, B., Nikseresht, M., Ebrahimi, O., Sabzi, M. (2017). On the Ranking and Comparative Study of Development Levels Using the Planning Techniques (Case Study: Kermanshah Province). *Journal of Studies of Human Settlements Planning (JSHSP)*, 12(3), 711-729. http://jshsp.iaurasht.ac.ir/article_535983_en.html

On the Ranking and Comparative Study of Development Levels Using the Planning Techniques (Case Study: Kermanshah Province)

Borhan Veysi Nab*

Ph.D. Candidate, Geography & Urban Planning University Tabriz, Tabriz, Iran

Mehdi Nikseresht

Instructor, Faculty of Geography, Payam Noor University, Ilam, Iran

Omide Ebrahimi

M.A. in Natural Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran

Mehdi Sabzi

M.A. in Remote Sensing, University Tabriz, Tabriz, Iran

Received: 15/11/2015

Accepted: 31/05/2017

Extended Abstract

Introduction

Planning tools is to transform the status quo to desired status with the purpose of development and construction. Obviously, the ideal situation in the first place to achieve accurate and comprehensive understanding of the situation. The identification and analysis of the situation on the land areas of environmental, economic, social and cultural development of the region are the first steps in the planning process. In this case, bottlenecks and limitations specified areas and can to resolve it be applied. So this study is a descriptive - analytical seeks to achieve three objectives: (a) Determine the status of development of the county of Kermanshah province on the HDI index and Maurice, (b) Compare and analyze comparative results of these two indexes together and presented the proposed map, (c) Investigate the relationship between the development status of the cities of the province and demographic variables (population and urbanization percent). In accordance with the objectives of the present study sought to answer three questions: (a) Are the counties of Kermanshah province are in good situation in terms of development? (B) Which index (HDI and Morris) best shows the development of the county? (C) Is there a correlation between the population and the developmental status of the counties of Kermanshah province?

Methodology

In this analytical study using the model-developed city of Kermanshah would-be examined. In assessing use the development of economic indexes, health - care, infrastructure-housing, socio-demographic and educational - cultural indexes were used. The index databases required data Statistical Center of Iran, census 2011 and Statistical Yearbook 2011 official data government agencies, such as education, healthcare and across the province gathered and assessed. The population in this study Kermanshah province, according to the 2011 census, which includes 14 counties. In order to determine the level of development of the city based on the selection criteria was used of the HDI index and the index of Mauritius. Finally, the study examines the relationship between population and development situation of the city is discussed. To do this, demographic variables (population and urbanization percent) of all counties were calculated and then, after acquiring the status of development of the province counties, orientation correlation was calculated using the Pearson test.

* Corresponding Author:

Email: borhan.vasi@yahoo.com

Result & Discussion

Ranking and Cluster Analysis of Kermanshah Province Counties in Two Models of Research Based on Integrated Index and Demographic Analysis of Development

HDI Index: The results of this model in the province of any county in the state of development were not very high and above (Cluster I and II). Counties of Kermanshah province like Pave, Islamabad, Sahna, and Kangavar the medium level of development (cluster III), most of counties Qasr-e- Shirin, Rawansar, Javanrood, Dalahoo, Songhor, Harsin, Gilan-e-Gharb and Sarpolzohab with coefficient 0.50, 0.48, 0.47, 0.46, 0.46, 0.45, 0.44 and 0.43 were located in the lower level of development (fourth cluster), respectively, and finally, the Salas Babajani by a factor of 0.29 were located in very low level of development (fifth clusters).

Morris Index: The results of Mauritius index to assess the development of the city based on the indexes clearly shows the results of HDI model that in the province of any county in the state of development is very high and the development of is not (the first and second clusters) and counties Pave, Kermanshah, Sahna, Islamabad and Kangavar with the coefficients 54.74, 54.04, 52.6, 52.36 and 52.31 were located in the average level of development (cluster III) and counties Qasr-e -Shirin, Javanrood, Songhor, Rawansar, Harsin, Gilan-e- Gharb, Dalahoo and Sarpolzohab with the coefficients 51.6, 50.03, 47.07, 46.14, 45.82, 44.92, 44.17 and 43.94 had a low level of development (fourth cluster) are finally out Salas Babajani by a factor of 28.44 was located at a very low level (fifth clusters) of its development.

The study of the correlation between population and development shows that in both research indexes there is no relationship between development and sample size, but there is a positive relationship between urbanization percentage and urban development status.

Conclusion

The results of the study indicate that the counties of the province is not in good condition in terms of development. Because, the findings of two studies that compared the overall indexes at the level of province shows that there is no enjoyed city (no city is located in the first and the second cluster). At the provincial level, 35.72% of the counties were at moderate level of development, 57.14% of the counties were at relatively low level of development and 7.14% of the counties (only the county Sallatha Babajani) was at a very low level (deprived of development). Also, comparing the results of the two HDI and Mauritius indexes in determining the state of development of the counties showed that if we are going to examine the status of the counties in terms of an index (for example, educational), we cannot trust the results of the HDI index, because although the counties Paveh and Kermanshah are more favorable than other cities in many indicators, according to the results of this model, in most cases these counties fall into the fourth and fifth clusters. Finally, the correlation analysis between the developmental status with the population (population and urbanization percentage) by Pearson test showed that there is no relationship between the developmental status of the city (in both HDI and Mauritius indexes) with the sample size of the counties. In other words, the population of a county cannot be a reason for the development or no development of the county; however, there is a positive correlation between urbanization and urban development status, that is, it can be said that any county that has a higher percentage of urbanization is more developed, and vice versa.

Key words: Development, Kermanshah Counties, Planning Techniques, HDI Index, Morris Index